

SZARVÁK TIBOR

Átmeneti terek, szegregált terek

Egy külterületi szegregátumfelszámolás
társadalmi következményei

TANULMÁNY

DOI: 10.56699/MT.2025.3.5

ABSZTRAKT

A társadalmi felzárkózási programok során a komplexitást a pályázati felhívások és a narratívák a problémák együttes kezeléseként definiálják. A kérdést úgy is feltehetjük, hogy mi volt előbb. Itt a település földrajzi zártságától a társadalmi leszakadásig, a lakhatási kiilleszkedésig és a lehetséges gazdaságfejlesztési megoldásokig számos tényezőt kiemelhetünk.

Elgondolásunk szerint a komplex problémák eltérő cél- és megvalósítási folyamatot, illetve társadalmi dinamikát jelentenek, amelyek során a helyi közösségeknek eltérő befogadási időt kell adni, hogy a felzárkózási folyamatok hatékony mobilitási utat eredményezzenek. Ezért alkalmazzuk tanulmányunkban az átmeneti terek fogalmát egyfajta társadalmi pufferként, és ezért gondoljuk azt, hogy a társadalmi felzárkózás felelősségét nem lehet a kistépülési aktorokra hárítani, hanem létre kell hozni egy olyan mezoszintet, amely esélyt jelenthet egy felzárkózási települési klaszter működtetésére.

KULCSSZAVAK: átmeneti terek, szegregált terek, periféria, külterület, zsákfalvak, társadalmi felzárkózás

A tanulmány megírásával az volt a szándékunk, hogy képet adjunk arról, hogy egy zárt közösség hogyan fogadja be azokat a lakosait, akik a község külterületén élnek, főként a belterületen működő közfoglalkoztatási programban dolgoznak, és a faluközpont lakóival számos kerti és egyéb mezőgazdasági munkaterületen, valamint közösségi terekben (orvosi rendelő, óvoda, kereskedelmi terek) érintkeznek.

Milyen közösségi kezdeményezések lehetnek arra, hogy sikeres legyen a szóban forgó külterületfelszámolási projekt? Vajon mennyiben tekinthető településtörténeti értelemben – Vigvári András szociológus, etnográfus fogalmát kölcsönözve – átmeneti térnek

a külterület? (Vigvári, 2023). Fontos megtárgyalni, hogy a külterület és a zártkertek társadalma között milyen hasonlóság és különbség fedezhető fel.

Összességében az elemzés célja annak feltárása, hogy egy külterületi szegregátum felszámolása – az ott élő családok belterületre költöztetésén keresztül – milyen társadalmi következményekkel jár a beköltözők és a fogadó közösség számára. Vizsgáljuk a lakhatási mobilitás területi és társadalmi dimenzióit, az ehhez kapcsolódó konfliktusokat, befogadási mechanizmusokat, valamint azt, hogy miként lehet közösségi fórumok, szociális munka és önkormányzati eszközök révén elősegíteni a konfliktusmentes együttélést és a társadalmi beágyazódást. A tanulmány célja továbbá, hogy egy empirikus esettanulmányon keresztül hozzájáruljon a felzárkózási programok hatásmechanizmusainak jobb megértéséhez, különösen a földrajzi és társadalmi perifériával veszélyeztetett térségekben.

TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI ÉS MÓDSZERTANI BEVEZETŐ

A tanulmány keretét az EFOP-1.6.1-VEKOP-16-2016-00001 számú, „Felzárkózási együttműködések támogatása” elnevezésű projekt jelentette, amely 2021 és 2023 között valósult meg egy Ózd környéki településen. A tanulmányban a vizsgált külterületet/belterületet anonimizáltan jelenítem meg.

A munka során felhasználtuk a projekt társadalmazásához kapcsolódó két falugyűlés hanganyagát és a közel százfős empirikus települési felmérés – néhány megküzdési stratégia társadalmi lehetőségeire utaló – adatait is, valamint azokat az interjúkat is elemeztük, amelyek a leköltözött családokkal készültek a projekt lezárása után, 2024 tavaszán.

A szóban forgó külterület fénykora az 1960-as évekre tehető, ekkor bolt, iskola, óvoda és munkahely (bánya és varroda) is volt itt. De Magyarországon a szénbányászat mint ágazat megszűnt. Innentől nagyot változott a világ és a közösségi jövőkép, mert a külterülethez önmagában már nem kapcsolódott gazdasági-foglalkoztatási kényszer. Felmérésünk idején a külterületen alig ötven fő élt. A hatvanas évek elején ez a szám négyszázötven volt (Alabán, 2018).

A külterület lakóépítményei bányatelepként funkcionáltak Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye északi részén, Ózd vonzáskörzetében. A külterület a falu (amely maga is zsákfalu) központjától közel négy kilométerre, egy völgyben található. Ezek a „zárványhelyzetek” a periféria jellemzőit tükrözik. Az ismert, „klasszikus” zárványtársadalmak mellett újak is kialakulnak, ezek helyzetét intézményrendszerük és a térség (település) humánerőforrásainak hátrányos vonásai tovább rontják (Kulcsár, 2009). Az erőforrások tartós szűkössége pedig erősíti a térségen és a településszerkezeten belüli megosztottságot.

A külterületi szegregátum fenntartását, üzemeltetését az önkormányzat a falugondnoki szolgálat keretén belül végezte, a falugondnoki feladatokat egy önkormányzati képviselő látta el. Így a külterületfelszámolási program egyszerre tűnt önkormányzati költségcsökkentő programnak, illetve a külterületi turisztikai beruházást támogató

projektnek. A turisztikai beruházásra vonatkozó elképzelés a világvárvány kitörése előtt jutott el az önkormányzathoz.

A tanulmányban szereplő külterület a bányászat felfuttatásának idején élte virágkorát. Ha ebből a nézőpontból vizsgáljuk, akkor a terület volt a centrum, a mai belterület pedig a foglalkoztatási központ dinamikájához tudott csak kapcsolódni. Évtizedek alatt ez megváltozott. Így a kitagolás, a beköltöztetés egyfajta irányított dzsentrifkációs folyamatnak is tekinthető, hiszen a korábban lakófunkciót is ellátó külterületnek már nem foglalkoztatási és lakhatási, hanem kizárólag új gazdasági-kereskedelmi funkció keresendő.

AZ ÁTMENETI TEREK JELLEMZŐI, A KERTSÉGEK TÁRSADALMI VILÁGA

A bevezető tükreben érdemes összehasonlítani a zártkertek lakhatásával kapcsolatos véleményeket azokkal, amelyeket a külterületről beköltözők mondtak az interjúk során. Vigvári András *Zártkert-Magyarország* című kötetében (Vigvári, 2023) az átmeneti tér benépesüléséről szóló fejezetben ír erről a témáról, mely fontos kutatási kérdésre utal: miért tekinthető átmeneti térnek a zártkertek világa és a szegregátumok miliője?

Mező Barna Hajdúböszörmény szegregációs viszonyairól íródott kötetében azt fogalmazza meg, hogy a zártkertek és a szegregátumok világát az elszegényedésből és a bizonytalanságból (vö. a maslow-i piramis alappillérei) fakadó területi migrációs folyamatok alakítják. Az érkező és a költöző társadalmi csoportok alacsony iskolai végzettségűek, foglalkoztatási helyzetük nem stabil. Így ezekről a családokról a települési önkormányzatnak kell gondoskodnia társadalompolitikai és infrastrukturális fejlesztési szempontból (Mező, 2014).

Vigvári szerint is a kertekbe érkezett közösségek „bizonytalan lakhatási és egzisztenciális körülmények” (Vigvári, 2023: 95) közül jönnek. A zártkertekre jellemző a biztonság (hitelmentes) lakhatás és az alacsony lakásfenntartási költségek, valamint a nyugodt, szabad, természetközeli élet. Ezért érdekes az, hogy – bár ellentétes lakásmobilitási utat írhatunk le – a külterületek és a zártkertek jellemzése esetében egyetérthetünk a zártkerteket kutató szerző megállapításával: a mindennapi élet szervezése erős kompromisszumokat kíván a várostól/településtől távol eső, földutakon vagy kátyúkkal teli aszfaltúton elérhető, gyéren közművesített területeken (Vigvári, 2023).

A tanulmány megírásával szándékunk, hogy képet adjunk arról, hogy egy zárt közösség hogyan fogadja be azokat a lakosait, akik a község külterületén élnek, főként a belterületen működő közfoglalkoztatási programban dolgoznak, és a faluközpont lakóival számos kerti és egyéb mezőgazdasági munkaterületen, valamint közösségi terekben (orvosi rendelő, óvoda, kereskedelmi terek) érintkeznek.

Az azonos értékek az ellentétes lakásmobilitási út kontextusaiban keresendők. A külterületről érkezők kiszámítható, de alacsony komfortfokozatú lakhatási térből költöznek a belterületre (a perifériáról a centrumba), a zártkerti társadalmi terek viszont városi árnyékhelyzetben kialakult kényszerű, de biztonságot adó (a jövőben talán meg erősödést is jelentő) élethelyzetet nyújtanak, amelyben újra átgondolhatók a mobilitási célok (centrumból a perifériába).

Fontos azonban megjegyezni, hogy az átmeneti tér taszító- és vonzereje nemcsak térbeli, hanem társadalmi egyenlőtlen helyzetet is mutat, hiszen ez a lét egyszerre jelent a (nagy)város és a térség közötti kapcsolatot, illetve emelkedést vagy lecsúszást a társadalmi szerkezetben.

A bizonytalan munkaerőpiaci viszonyrendszer, a munkanélküliségtől való félelem, az elszálló rezsikárók, a hitelektől való függés és a családalapítási kényszer a kockázati társadalom egyenlőtlenségi tényezői. Így az átmeneti terek (a külterületek és a zártkertek) azt a célt is szolgálják, hogy az egyének és közösségek alkalmazkodjanak a megváltozott gazdasági viszonyokhoz, és céljaikat újratervezve később újra belépjenek a területi és társadalmi mobilitási útra.

Érdekes társadalmi-élethelyzeti különbség, hogy a zártkertek társadalmának kialakulásában a lakáspiactól érintő hitelválság komoly szerepet játszott, így elmondhatjuk, hogy ez a csoport periferikus, leszakadó (talán alsó középosztálybeli) társadalmi státuszából folyamatosan kedvező (devizaalapú) hitelek kihelyezésével lakásvásárláshoz. A külterületi csoportok körében ez az előrehozott fogyasztás főként az áruhitelre volt jellemző.

A két csoportban közös jellemző, hogy a hitellel finanszírozott, előrehozott fogyasztás fenntarthatatlan, és a következmények, a végrehajtói oldalról elindult behajtások is mindenkit érintettek.

Komoly különbség a két társadalmi csoport között, hogy a kertekbe költözők körében sokan voltak olyanok, akik a területtel semmiféle kapcsolatban nem álltak korábban (Vigvári, 2023). A tanulmányunkban szereplő külterületen viszont olyan társadalmi közösség élt, amelynek tagjai a bánya bezárása után lettek „röghöz kötöttek”, anyagi és kulturális tőke hiányában nem tudtak elindulni a területi mobilitási folyamatban, azonban a település központjával élénk (kereskedelmi, oktatási, foglalkoztatási, hitéleti, egészségügyi stb.) kapcsolatban állnak.

A két tér társadalmának foglalkoztatási lehetőségeit a bizonytalan (fekete vagy rövid, folyamatosan hosszabbított, határozott időtartamú) munkaszerződések jellemzik. A prekariátusnak nevezett (Ferge, 2012) társadalmi osztály számára jobb foglalkoztatási lehetőségeknek a (közeli városbeli) bér munkapiac alsó szegmensei számíthatnak.

A külterületről beköltözők között is megjelent az a stratégia, amelyet a kertészekben láttunk: a stabil bér munka hiányát (és a rezsikötelezettséget) saját háztartási (kerti) erőforrásaik mozgósításával tudják ellensúlyozni, illetve kiegészíteni (Vigvári, 2023). Így volt ez a külterületen is: az előkertek művelésére, virággalánták ültetésére büszkén és a belterületen is követendő példaként emlékeznek a beköltözők.

A hasonlóságok sorában megemlíjtük, hogy a külterületet és a lakóközösséget a falugyűlésen sokszor említették másodrangú kontextusban, számos alkalommal éreztették, hogy a történelem cserben hagyta az ottlakókat, nehezen férnek hozzá a mindennapi élethez elengedhetetlen közszolgáltatásokhoz. Amíg a zártkertek társadalma a politikai önszerveződéstől számíthat változásokra, a külterület társadalmának a jóléti intézkedések és társadalmi felzárkózási programok jelenthetnek előrelépést. Ez utóbbiak támogatása azonban helyi konfliktusokat eredményezhet, hiszen egy zsákfalú társadalmának esélyei összességében közel egyformák, s a külterületi közösségek területi mobilitásának kiemelt támogatása a kockázati társadalomban megszokott nyomás alá helyezi a sérülékeny társadalmi csoportokat.

Pszichológiai nyomás egyébként abban is megmutatkozik, hogy az átmeneti terek társadalmát hogyan és hova sorolják be a településközpont véleményformálói. Vigvári András szerint a tősgyökeres (anonim elnevezéssel élve) „kelemenszegieknek” semmilyen tapasztalatuk nincs a kertek változásáról, a folklór negatív jelzőket ragaszt az ott élőkre (Vigvári, 2023). Az átmeneti terekre ugyanis az ismeretlenség a jellemző. És mivel átmenetiek, nem is kell velük foglalkozni. Az itteniek megmaradhatnak a fővárosból kiltott rosszéletűeknek, lecsúszott devizásoknak, pesti bevándorlóknak és betolakodóknak. Egyszóval „nem vagy egyenértékű ember” – mondja egy interjúalany a kertekből (Vigvári, 2023: 121).

Ez tulajdonképpen egyfajta kommunikációs sablon, helyi politikai szempontból települési narratíva, amely a többségi társadalom és a helyi önkormányzat védelmére szolgál, hiszen így könnyen gondolhatunk arra, hogy a zártkertekben élők számára az önkormányzati fejlesztések (a település egészéből nézve) inkább a pazarlás kategóriájába tartoznak.

A stigmatizálás kirekesztő gyakorlata a közbeszédben a külterületeken élők körére is kiterjeszhető. Beluszky Pál még 1982-ben fogalmazott úgy, hogy a kertségek tulajdonképpen megfelelnek a szegregátum követelményeinek, a gazdasági-életmódbeli átmeneti tér napszámosok, zsellérek, alkalmi munkások, városi szegények, pénztelen pályakezdők gyülekezőhelye (Beluszky, 1982: 326).

A TELEPÜLÉSI FALUFÓRUM TAPASZTALATAI: A MORÁLIS PÁNIKTÓL A LEHETSÉGES MEGOLDÁSOKIG

2021 júniusában két falufórum valósult meg a helyi polgármesteri hivatal udvarán. A fejezet az ott elhangzottak szöveghű átiratából készült.

A hozzászólások tartalmából képet kapunk arról, hogy a falufórum résztvevői közvetlen tapasztalataik alapján hogyan látják az elmúlt harminc év helyi történetét, a külterületi közösség lakhatási körülményeinek javítása tükrében a helyi társadalmat érintő döntések értékeit, dimenzióit, narratíváit.

Azért használjuk ezt az anyagot, mert hűen tükrözi, hogy a települési honlapokon, Facebook-csoportokban zajló kommunikáció kényelmes, gyors, de sokszor egyoldalú,

gyakran félremegy az információ és az értelmezés. Nincs oda-vissza csatolás, a kommunikációs csatorna leegyszerűsödött. Jellemző, hogy az egyik résztvevő a fórumon ezt kérdezte: „Ez most egy közlés velünk?” Mindez az inkluzív önkormányzat mint működési keretrendszer hiányára világít rá (Farkasné Gasparics – Számadó, 2021).

Összességében érzékelhető volt a közösségben a morális pánik. A település a várható külterületi leköltözés előtt összefűz, közös félelmeit, évtizedes problémáit és megoldási javaslatait is megosztja egymással (Kitzinger, 2000).

Az egyéni és a közösségi/települési érdek összekapcsolódását (egyfajta mindenkire ható közjót) hangsúlyozta a projekt megvalósítója:

„...abban tudunk majd segíteni önöknek, hogy egyfajta kontrollált módon, számos segítő szakember bevonásával olyan fejlesztést tudnánk véghez vinni ennek a településnek az életében, ami mindenkinek jó lehetne. Tehát a településnek azért, mert felszabadul az a terület, és lehet vele valamit kezdeni, tehát hogy ez anyagi forrást is jelentene. Másrészt azoknak, akik ott laknak, pedig foglalkoztatáshoz jutást, képzéshez jutást és beilleszkedést nyújthatna.”

A projekt munkatársainak a „mindenki jól jár” helyzetet támogató kommunikáció fenntartása volt a célja:

„Mivel nagyon kevés buszjárat jár, onnan bejárni a településre, hogy innen el tudjanak menni dolgozni, nyilván egy nagyobb kihívást jelent, mint azoknak, akik itt bent laknak. Ez az egyik fele. A másik fele, azt hiszem, hogy azért összességében alacsonyabb végzettségű emberek laknak ott, ebben is tudnánk segíteni, hogy valamiféle képzéshez jussanak vagy képzettséghez jussanak, amivel foglalkoztathatóvá válnak. Ebben is szeretnénk szerepet vállalni, hogy az ő foglalkoztatásukat beindítsuk. Tehát nem a település érdekei ellen szeretnénk mi dolgozni, és mindenképpen azért is szerettük volna ezt a mai fórumot, hogy lássák, hogy önöket is szeretnénk ebbe bevonni. Tehát hogy nem az önök döntése ellenére szeretnénk itt tevékenykedni, meg szeretnénk bármit csinálni, hanem közösen szeretnénk, hogyha ezek az emberek is bekapcsolódhatnak a település életébe még inkább, mert azért közmunkában, ha jól tudom, elég sokan dolgoznak itt a településen.”

Milyen tapasztalatok, negatív sztereotípiák, hiedelmek, pletykák akadályozhatják ezt a win-win helyzetet?

Egyrészt a település múltjához kapcsolódó bánya megszüntetése. Azt mondják a résztvevők, hogy „nem kellett volna megszüntetni harminc éve a bányát, akkor nem lenne problémánk”. Mások azt gondolták, hogy „ezzel nem fog megoldódni a kérdés. Az ember mindegy, hogy hol lakik, ha valamit akar csinálni, azt csinálja. Ha meg nem akar, akkor az Istennek se fogja csinálni”.

Idekapcsolódik az is, hogy rendezni kell a településhez való kötődést is, az illegális lakásfoglalást meg kell szüntetni. „Először ki kell takarítani azokat, akik semmiféle jogviszony nélkül csak lefoglalták a lakásokat, és ide semmi közülük nincsen.”

A negyvennyolc ember több éve be van oda jelentve, mert az önkormányzatnak úgy tíz éve van olyan határozata, hogy senkit nem enged be lakni. Ezek az emberek ott laknak, ott laktak a szüleik, oda születtek a gyerekek – mondta a polgármester asszony arra a lakossági véleményre, hogy „hoppá, hoppá, az nagyon sok”.

Az elhangzó nézetek között tulajdonképpen a munka mint szocializációs keretrendszer határozza meg azt, hogy ki tartozik a településhez, és ki nem: „És akkor aki akar dolgozni, az dolgozzon, aki meg nem akar dolgozni, az meg oda megy, ahova akar. Az már senkit nem érdekel.”

A lakhatási jogviszony témája után a projekt munkatársak a „kié a szegény?” klasszikus felelősségkérdésére igyekeztek rávilágítani:

„Most van egyedüli lehetősége a településnek arra, hogy ne a település költségéből kelljen ezeket az embereket behozni a településre, hanem európai uniós költségéből meg tudják ezt oldani. Ha belegondolnak abba, hogy ezek az emberek kint maradnak hosszú távon, nem lesz munkájuk, nem fognak tudni miből élni, az a településre nézve rettentő sok költséggel jár. Az, hogy onnan őket be kell hordani, iskolába kell hordani a gyerekeket, ott azért időközönként, mivel önkormányzati tulajdonúak az ingatlanok, kell valami fejlesztést végezni, merthogy az önkormányzat meg a település felelős azokért az ingatlanokért. Ha ott történik valami baleset, a település meg az önkormányzat lesz azért felelős. Tehát mindenképpen meg kell hogy oldódjon ezeknek az embereknek a helyzete. Mi abban szeretnénk segíteni, hogy ez minél konfliktusmentesebben és minél inkább őket és a település lakóit is felkészítve menjen végbe.”

Azonban a település rendszerváltás utáni történetét a szinte minden családot érintő elvándorlás is jellemzi, így nem csoda, hogy a falugyűlés véleményei között ez a mobilitási út is markánsan szóba kerül:

„Mennyi fiatal elment, aki dolgozó, akinek van szakképesítése. Mert nem tud ezen a környéken. Mert a pénzeket ilyenekre költik, és nem munkahelyteremtésre. És a fiataloknak el kell menni Budapestre, külföldre. Maguk nyilván nem tudják, hogy valószínűleg egy olyan helyen élnek. De ha a maguk szomszédságában, szomszéd épületében történne meg ez, valószínűleg ön sem akarná, hogy a gyerekét így nevelni, és elmenne. És ezek a fiatalok... arra kellene szerintem inkább ennek a többszörösét is akár ráköltetni, de legalább ilyen költséget, hogy ezeket a fiatalokat próbáljuk meg visszacsalni ide, akik innen származnak el. És értékes munkaerő lenne, és ők teremtenek már értéket. Ezzel nem értéket teremtenek, hanem egy újabb telepet fognak csinálni a falunkból.”

Egy kiemelt célcsoportokat támogató felzárkózási programnak fontos, hogy legyen megfogható – mindenki számára elérhető – területfejlesztő hatása is:

„Nekiünk mint faluban élőknek ebből mi előnyünk származhat? Bocsánat, most a saját helyzetemet tudom felhozni. Nekem lesz helyben munkahelyem, nem kell ingázni? Vagy tudok még itt olyan embereket mondani, akik helyben ingáznak, akár autóbusszal reggeltől estig úton vannak, gyári munkások.”

Azonban sokan feltették a kérdést: „Miről beszélünk, ha nincs munkahely? Sem a faluban, sem a környéken nincs munkahely. Az embereknek munkahely kell, ami fenntartható.”

A projekt által alkalmazott szociális munka tulajdonképpen az egyéni szándékok, motívációk, élethelyzetek aktiválásán alapul, így juthatunk el a közösségi támogató cselekvésig.

A realitások azt erősítették, hogy a külterület aktív munkásainak napszámosmunkájára szükség van az előregedő faluban:

„Ezek az emberek nap mint nap itt dolgoznak, itt élnek velünk. Hívjuk őket kaszálni, segíteni, kapálni a kertben. Nem félünk tőlük. Ha beköltöznek, mindenki irtózik. Ezek az emberek nem leprások. Nagyon sok embernek a háza rosszabbul néz ki itt bent a faluban, mint a külterületen.”

A résztvevők hangsúlyozták, hogy a programban a külterületi üres ingatlanokat „le kell túrtni”. Az építőipari árak elszabadulása miatt le kellett mondani erről a projekt kezdetén még tervben lévő elemről. A fórumon előkerült, hogy helyieket kellene megbízni ezzel a munkával. A válaszban a hazai pályázati viszonyokat jól ismerő mondat is elhangzott: *„Idegenek csinálják. Én meg itt fizetem az iparűzési adót, és még én nem kapok semmi munkát se. Harminc éve, de nem panaszkodom, mert én megértem.”*

A projekt felzárkózási/településfejlesztési módszertanában egy jövőműhely és egy önkormányzati elfogadásra is számító fejlesztési koncepció szintén szerepel. Ebbe a meg lehetőségen komplex módszertanba illeszkedik majd a külterület sorsa és más helyi gazdaság- és közösségépítő elképzelések sora is.

De a racionális tervezés lépései előtt az együttélés szabályairól, a közösségi keretekről kell szólni, hiszen a (külterület-településmag viszonylatra vonatkozó) költözéshez kapcsolódó ígézőtönről a fórumon leginkább a „be” vagy a „le” volt, és a melléköltözés miatt nemcsak az érkezők, hanem a fogadó közösség felkészítése is fontos. A közös célunk az volt, hogy ne legyenek „idegenek” a külterületről érkezők. A közösen megélt múlt titkokat, sérelmeket is felszínre hoz: *„Egyrészt nagyon sok ember nem jött le ide erre a gyűlésre, és megmondom azt is, hogy miért nem jöttek le az emberek, mert a külterületet mindig lenézték a faluban.”*

„Minden település más. Nincsenek örök receptjeink. Mindenhol más emberek vannak, de integráltan gondolkodunk, vagyis sok oldalról megpróbáljuk azoknak az embereknek a jövőjét megközelíteni, akik ott elveszítik a lakhatási lehetőségüket, mert szinte már el is veszítették. Megpróbáljuk őket emberi, normális körülmények közé hozni, és megpróbáljuk a befogadó közeget is olyan közegbe hozni, olyan viszonyok közé hozni, hogy az együttélés minél zavartalanabb legyen, minél jobban működjön.”

A fórumon egy nagyon fontos szakpolitikai mozzanat is előkerült. Mégpedig az, hogy számítsunk arra, hogy bármilyen jó szándékunk van is, a projektet úgy kell elnevezni, hogy ne teremtsünk kétségeket a céljaink felől a kedvezményezett csoportok körében.

A „kivel van baj?” kérdés alapvetően csoportközi, társadalmi, sablonszerű együttélési témákat vet fel (és nem csak a konkrét költöző és fogadó közösségekre jellemző):

„Mert mi nem is titeket bántunk, akik élni (és dolgozni) akartok, hanem azokat, akik nem akarnak a közösségbe beilleszkedni, nem akarnak velünk együtt lenni.” „De akkor nem úgy kéne kifejezni, hogy mindenkit egy kalap alá vesztek.”

Ez a párbeszéd az elmúlt évtizedek elosztási-támogatási gyakorlatának a lenyomata. A saját erőből mobilis családok jobban elfogadottak a helyi szinteken, míg a támogatott lakhatás inkább kivételezést, pozitív diszkriminációt sugall (pedig a területi és kulturális mobilitás értékvezérelt cselekvésnek, közös ügynek tekinthető).

„És azt is tudjátok, hogy ebben a faluban, hogy hányan költöztek le a külterületről a faluba? És akkor morogtatok, igaz? Egy kicsit, mert idejöttek, és azóta is itt élnek. Így van?” „Így van.”

„És akkor most mondjátok a magatokét, hogy az az ötven fő, aki le akar jönni, hogy most miért jönnek azok ide.”

A be- vagy leköltözői szándékot a falu előregedő korszerkezete is erősíti. Az üres házak lehetséges felújítása és a telepfelszámolásoknál történő alkalmazása (községmegújítás) már 1990 előtt is szándék volt hazánkban:

„Vannak üres házak. Van hetven olyan özvegyasszony, aki nyolcvan-kilencven éves, köszönöm szépen, mi lesz ezekkel a házakkal? Most laknak benne. Azt hiszitek, hogy a gyerekei idejönnek? Fenét! Akkor ki fog ideköltözni, mert megveszik mondjuk a holland emberek. Az nem baj, hogy ők megveszik.”

Egy terület, egy település a történelem során is sokszor szűnt meg lakófunkció szempontjából. Most úgy áll a helyzet – mondta egy programmegvalósító, hogy a „kapitalizmusban negyven-ötven embernek szolgáltatást, boltot, iskolát, orvost nem lehet csinálni, nem lehet helybe vinni.

Olcsóbb, ha őket »mozgatjuk« a térben. Tehát a gyönyörű környezet adott, némi kevés közmű is van ott, mert köves út is van, meg kellene találni azt a hasznosítási módot, amely sokkal jobban szolgálja az egész települést vagy a térség életét, gazdasági eredményeit, mint az, hogy lakóterület legyen, nagyon rossz állapotú vagy mindenképpen nagyon szegényes körülményeket biztosító lakásokkal.”

A LEKÖLTÖZÖTT CSALÁDOKRÓL

A faluba költözést követő hónapokban (2024 első félévében) a külterületről érkező családok körében minden interjúalanyunk (öt családdal készült interjú) emlékezett a falugyűlésre, amelyen élénk vita kísértte ezt a szociálpolitikai projektet. Sokan arról számoltak be, hogy a vita folytatódott, de inkább már a Facebookra, a települési oldalra/fórumra tevődött át. Tulajdonképpen internetes bullying valósult meg, amelyet szerencsére kezeltek a családok és a segítőik.

A leköltözők érzelmileg komolyan kötődnek a külterülethez: „Ott éltünk, ahol én magam abban a házikóba születtem, ahova hazavittek.” „Engem megviselt a költözés. Megmondom őszintén, úgy lefogytam. Most kezdem magam visszaszedni, mert hát csak ott nőttünk, akármilyen volt az a telep, ott növekedtünk fel, oda kötöttek a szép emlékek.”

A volt külterületi családok közös megküzdési stratégiája volt az, hogy elengedik a sértéseket, mert „ugyanolyan emberek vagyunk, mint bárki”. A településközpontban élő hangadó közösség nehezen fogadta el azt, hogy a külterületet nem lakóhelyként kell továbbfejleszteni (pedig a külterület történetében a lakófunkció mellett a foglalkoztatási funkció is közel ugyanannyi ideig volt jellemző). A külterületi közösségnek pedig meg kell tanulni, hogy a lakás nem csupán fizikai tér, hanem beágyazottság is a lakókörnyezetbe. Mindez egyfajta középosztályosodási értéknek is tekinthető, emeli az egyéni/családi presztízt is.

„Vannak ezek a bántások, de úgy gondolom, hogy elsősorban is ismerjenek meg minket, hiába, hogy a nap huszonegy órájában előtte is itt dolgoztunk meg az emberek közt voltunk, de hát mindennek eljön a maga ideje.”

Az alapvető egyenlőségeszme mellett a lakhatás minősége hozott mobilitásélményt, amely erősíti a közösségi jóllétet és így a konfliktusmentes együttélést is. Ennek a minőségi váltásnak kell megőrizni a lendületét.

„Közelebb vagyunk a bolthoz, óvodához, Ózdra bejárni, egyszóval mindenhez, ami a mindennapokban fontos.” „Meg kell mutatni mindenkinek, hogy igenis startvonalra tudunk állni. Itt rajtunk múlik minden, persze mindent akarni kell, el kell menni dolgozni, és meg kell mutatni, hogy nem félünk, ki tudjuk fizetni a rezsit.”

Ez az interjúalanyunk azt is kifejtette, hogy nemcsak a minőségileg más lakás- és életkörülményekkel kell együtt élni, hanem az ezekből adódó életmódváltással is. A szükségletekről való gondoskodás nem kényelmesíti el az embert, a faluközpontban azonban más a helyzet:

„Megfőzzük azt a kis ebédet, utána ülünk, tévézünk, elmegy az erő, nincs erőnk. Kint meg fizikai munkákat végeztünk, lugast rendeztünk, újra kapálhattunk, gyalog jártunk, kinti kútról hordtam a vizet húszliteres kannákban. Itt is szeretnék én csirkéket nevelni, meg disznót.”

Az új lakásokkal kapcsolatban a tereprendezés elmaradása, a kerítés hiánya merült fel kritikaként, de ezt a válaszadók saját erőből megoldják.

Az interjúkból arról is képet kapunk, hogy a szegénység és a periferikus élethelyzetek igen drágák. Hiszen pénz nélkül, autó nélkül, hiányos menetrenddel (sok esetben a buszjegyre is máshonnan kell előteremteni a költséget) nehezen lehet megoldani krízishelyzeteket (akár csak egy olyat, hogy miként mész a lázas gyerekedért az óvodába, és hogyan hozod vissza, ha csak magadra számíthatsz napközben).

A téli költözés jelentett olyan kihívást, hogy most akkor mennyi lesz a rezsizáró, mennyibe fog kerülni a fűtés. Ezt a családok nem tudták, nem volt tapasztalatuk, hogyan spóroljanak. A külterületen tudták, hogy a gyűjtött / kapott tűzifa meddig elég, és milyen meleget ad. Itt a „gázlánggal” kapcsolatban az első időszakokban még nem volt kész a magatartásrendszer.

„Ha engem kérdeztek volna, én tényleg lehet, hogy nem októberben költöztettem volna. Majd nyáron kiforja magát.” „Ha jobban állunk, veszek egy nagyobb fatüzeléses kandallót.”

A válaszadók megállapították: ha nem indult volna el a projekt, akkor a külterületek zöme fent maradt volna, mert önállóan nem tudtak volna leköltözni a faluba.

TÁRSADALMI-MOBILITÁSI ZÁRTSÁG, A FEJLESZTÉSEK MINT KÖZÖS TÉRSÉGI CÉLOK

Számos szociológiai mutató mellett, amely a szegregált élethelyzetet jelöli (például a nyolc osztályt végzettek száma, a tartós munkanélküliek aránya), dinamikusabb mutatót jelent az, ha megnézzük az ottlakók családi, rokoni, baráti és szomszédsági kapcsolatait. Hiszen ez a leginkább ciklusérzékeny, mert mikrokörnyezetben is jobban reagál az aktuális időszak felívelő vagy éppen hanyatló makrotörténéseire.

A szociális háló maslow-i értelemben is fontos eleme az ember komplex biztonságérzetének. A száz fő tizennyolc évnél idősebb települési (belterületen, illetve külterületen

elő) válaszadót elérő kérdőíves terepkutatásunk során harmincöt konkrét és általános szakmát, foglalkoztatási státuszt, szerepet soroltunk fel, hogy kiderüljön, a válaszadó tudna-e hozzájuk fordulni valamilyen gond, probléma esetén. E szakmák művelői lehetnek a kérdezett családtagjai, rokonai, ismerősei is.

Ebből a foglalkozási kínálatból a belterületen élők átlagosan 23,3-et, a külterületi lakosok 18,6-et említettek meg. Jelentős különbség van a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők javára.

Az érettségivel és szakmával rendelkezők huszonhetet, a diplomások huszonötöt jellemeztek be, a legfeljebb nyolc osztályt végzetek pedig tizenkilencet. A szakmai támogató kapcsolati háló ismertsége a legkevésbé jellemző a visszaköltözőkre (tizenhat említés). A tősgyökeresek huszonhárom szakmát kötöttek személyhez.

Ha a szakmák képviselőinek ismertségét nézzük, azt látjuk, hogy a település közös ipari/foglalkoztatási múltját megtestesítő bányászok ismertsége magas, szinte valamennyi családra jellemző. Így van ez szinte minden más munkával, amelyek a mindennapok biztonságérzetéhez kapcsolódnak. Idesorolhatjuk a kereskedelmet, a helyi választott tisztségviselőket és a hivatali dolgozókat, az óvodapedagógusokat, a védőnőt, a tanárt, a tanítót. A lelki támogató (plébános) ismertsége is magas, sokan ismernek családsegítőt, és néhányan segélyszervezeti munkatársat is. Magasabb presztízsű szakmák, hivatások (bankár, sebész, építész, ügyvéd, katona, politikus, mérnök stb.) ismertsége azonban inkább a belterületen élők szociális hálójára jellemző (1. táblázat).

Izgalmas feltevéseket indíthat el e kérdés további elemeinek részletes kidolgozása, hiszen egyértelmű az is, hogy a személyes kapcsolatok gazdagsága és minősége az egyéni életút egyengetésében, támogatásában ilyen kis közösség esetében is elengedhetetlen, s látszik az is, hogy a zártabb szociális kapcsolatok milyen hátrányt jelentenek egy zsák-településen.

No de milyen hátrány érheti azokat, akik kevésbé jó térkapcsolati adottságokkal rendelkező településen élnek? Az interjúk összességében a kereskedelmi-foglalkoztatási beágyazottság hiányát emelik ki ezzel kapcsolatban.

Az ennek háttérében lévő kirekesztettség a közlekedésből legegyszerűbben úgy fogalmazható meg, hogy „az adott személy nem képes oda és akkor elutazni, ahová mások nehézségek nélkül el tudnak jutni” (Lieszkovszky, 2018: 90–91).

Tiner Tibor Borsod-Abaúj-Zemplén megyében végzett kutatásában foglalkozik azon célokkal, irányokkal, melyekért a lakosok elhagyják a lakóhelyüket, elutaznak. Ilyenek a munkába járás, a tanulással, vásárlással vagy a lakossági szolgáltatásokkal összefüggő, illetve az egyéb típusú utazások (például egészségügyi, fakultatív vagy közigazgatási célú utak) (Tiner, 1983).

Manapság is megfogalmazhatjuk ezt az állítást: a közlekedési árnyékhelyzet gyakran lehet akadálya annak, hogy az esélyteremtési-fejlesztési folyamat eredményei (új tudás vagy szakma megszerzése, részvétel az elsődleges munkaerőpiacon, egészségügyi kontroll) gyökeret verjenek az életmódban (2. táblázat).

1. táblázat: A szociális háló – szakmák ismertsége (%) a településen (n = 101)
(saját kutatás, 2021)

	Külterület	Belterület	Települési összesen
Sebész	3	43	35
Újságíró	5	19	16
Butikos	8	44	38
Bankár	9	25	22
Adminisztrátor	9	65	53
Mérnök	14	44	38
Katona	15	66	60
Ügyvéd	18	47	41
Építész	18	37	33
Pszichológus	18	18	18
Politikus	18	90	38
Gyógyszerész	18	38	34
Könyvelő	23	57	50
Parasztagazda	36	65	58
Pincér	41	63	58
Segélyszervezet munkatársa	41	39	40
Kórházi ápoló	59	90	83
Szakt munkás	59	85	85
Középiskolai tanár	63	63	63
Segéd munkás	64	89	83
Biztonsági őr	68	71	70
Szociális munkás / családsegítő	68	67	67
Vállalkozó	73	84	81
Fodrász	73	87	84
Plébános	77	72	73
Sofőr	80	91	82
Általános iskolai tanító	82	89	87
Védőnő	82	71	73
Polgármester	82	90	88
Rendőr, polgárőr	82	89	87
Nyugdíjas bányász	86	87	87
Óvodapedagógus	91	81	83
Hivatali dolgozó	96	87	89
Önkormányzati képviselő	100	89	91
Bolti eladó	100	94	92

2. táblázat: Községi közlekedési térkapcsolatok, 2021
(Balsók István geográfus, egyetemi adjunktus szerkesztése)

	perc				óra/perc				km	perc	db				Járatszám	A járatok közötti időtartama	A gyaloglás időtartama	A kerékpározás időtartama
	perc				óra/perc				km	perc	db				Járatszám	A járatok közötti időtartama	A gyaloglás időtartama	A kerékpározás időtartama
Külterület-települési-központ	5	5	0	0	2	1	1	1	3,2	6	5	0	0	2	1	1	54	12
Külterület-járasközpont	4	2	2	0	1	1	0	0	22,5	127	4	2	0	1	1	0	351	88
Külterület-megyeri-központ	8	0	4	0	0	1	0	0	59,4	185	8	0	4	0	1	0	906	220
Települési-központ-járasközpont	12	9	2	1	1	2	1	1	19,2	91	12	9	2	1	2	1	296	76
Települési-központ-megyeri-központ	17	0	7	0	0	3	1	1	53,3	181	17	0	7	0	3	1	851	188

Az adatok forrása a **Menetrendek.hu**, illetve a gyalogos- és kerékpárosútvonal-terv esetén az **Útvonalterv.hu** oldal.

A menetrendek egy átlagos munkanapra (2021. 03. 24., szerda) vonatkoznak, szűresi feltételek legfeljebb öt átszállást (buszról buszra, vonatról buszra, vonatról vonatra, vonatról buszra és fordítva, esetleg helyi tömegközlekedést igénybe véve), az átszállások között maximum harminc perc várakozási időt és ötszáz méter gyaloglást figyelembe véve.

Az 5 és 6 óra, illetve 7 és 8 óra között a célállomásra érkező, illetve a célállomásról délután induló járatok száma azt jelzi, van-e ebben a csúcsidőszakban hazajutási lehetőség.

A maximum utazási idő esetén a szűresi feltételeknek megfelelő és a menetrendi kereső által kijelzett minden találatot figyelembe vettünk – akkor is, ha az esetleg életszerűtlen, nagy kerülővel és/vagy jelentős várakozási idővel járó útvonalat takar.

A távolsági adat esetében a legrövidebb utazási időnél megadott értéket vettük figyelembe.

A helyi közösségben mindazok, akiknek korábban is voltak jó gondolataik, de nem voltak helyzetben, és egyedül érezték magukat felismeréseikkel, most a többiekkel együtt a helyi mozgásokból inspirációt nyernek a közös gondolkodásra, majd cselekvésre. A rendszeres kommunikáció révén fokozatosan mind többen a sokakat érintő ügyek mellé állnak, s ha közössé válik a cél, elkezdődik a „megkomponálás”, „keretbe foglalás” folyamata (Vercseg, 2020).

A településen élők mindennapjaiban megjelennek a lakosság körében jellemző alapvető szükségletek. Ezek dinamizálják a viselkedést, és megszabják irányát, az aktuálisan érzékelt szükséglet ugyanis kihat a cselekvési cél megválasztására. Életmódunkat nagyban meghatározzák szükségleteink, melyek egyfajta hierarchiát, fontossági sorrendet is alkotnak.

A községben élő emberek a korcsoportok legnagyobb szükségének a munkalehetőségek, a működő általános iskolák, a helyi gazdaság fejlesztésének és a közösségi közlekedés javításának, továbbá a gyermekprogramok és az egészségügyi szűrések hiányát érezték. Ez a felsorolás a társadalompolitika/felzárkózáspolitikai összetettségét is mutatja a periféria világában. Emellett minden korcsoportban kiemelten fontos számukra több anyagi támogatás biztosítása, különös tekintettel az idősebb korosztályra.

Az eredmények tükrében a helyben élők között a felmérés pillanatában egység mutatkozott. Nem feltétlenül egy kiemelt, külterületen élő célcsoport támogatása, hanem a települési perifériát komplex társadalompolitikai oldása érdekében, tehát alapvetően egy szakmaiságon és szolgáltatási jelenlétben alapuló, alulról jövő fejlesztési út és operatív programcsomag megvalósításával kapcsolatban érzékelhettünk közös nevezőt.

Összességében a lakhatási körülmények fejlődése közép- vagy inkább hosszú távú változást jelent a beköltözött családok életében. Válaszadóink azonban inkább a biztonságos és fenntartható lakhatás komplex körülményeit szerették volna vizsgálni a programokban, nem csak a fizikailag átadható ingatlanokat.

„Az eredeti elképzelések szerint a lakhatás javítása önmagában előrelépést jelentett volna a résztvevők életében, de hamar kiderült, hogy ez nem elég. Az új környezethez való alkalmazkodás mellett sok családnak az önálló megélhetés is komoly kihívást jelentett. Hiába költöztek jobb lakókörülmények közé, a munkaerőpiacon nem nyíltak meg előttük új lehetőségek, sok esetben a helyi vállalkozások sem voltak nyitottak az érkezők fogadására. A gazdasági stabilitás hiányában a lakhatás önmagában nem hozott gyökeres változást” (Tóth-Ádám, 2025: 37). Ezt a szakdolgozói értékelést erősítette meg korábban a *Máltai Tanulmányokban* megjelent recenziójában Ditzendy Arisztid: az infrastruktúra fontos, azonban önmagában kevés, ez látszódik az elmúlt harminc év szegénységcsökkentő beruházásainak sok esetben kontraproduktív eredményein (Ditzendy, 2024: 150).

A megállapítás helyi munkaerőpiaci részét érintő pályázati adat azonban azt mutatja, hogy helyben nem sok lehetőség van a közfoglalkoztatásból való kikerülésre. Megjegyezzük, hogy a www.palyazat.gov.hu adatai szerint 2004 és 2020 között a községbe

tizenhárom pályázat érkezett összesen 334 millió forint értékben. Hét esetben a községi önkormányzat volt a támogatások kedvezményezettje. Vállalkozók számára alapvetően a Vidékfejlesztési Programból érkezett támogatás. Ez az adat is arra utal, hogy a társadalmi felzárkózási programok esetében alapvetően térségi szinten szabad értelmezni a munkaerőpiaci lehetőségek fejlesztését.

KOCKÁZAT, BIZONYTALANSÁG, VERSENY: MODERNIZÁCIÓS FORGATÓKÖNYVEK

A közel három évtizede lezajlott magyar (és tágabban kelet-közép-európai) rendszerváltás (mivel felülről érkező modernizációs kényszer volt) a periféria társadalmát, gazdaságát, közös fejlesztési irányait nem vette (talán nem is vehette) figyelembe. Pedig Andor Mihály *Néma forradalom* című kötetében 1989-ben azt hangsúlyozta, hogy „a település népességmegtartó ereje mögött egy paternalisztikus állameszme húzódik meg, amely az újraelosztás sakkjátszmájában báboknak tekinti az embereket és sakktáblának a települési struktúrát. Ha ezt idetesszük, onnan azt elveszszük, akkor az emberek ott maradnak vagy lépni kényszerülnek. Holott a településeket emberek hozták létre, és örömmel maradnak, ha körülményeiket (térhasználat, társadalmi igény) maguk alakítanák” (Andor, 1989: 21).

Ezt a folyamatot azonban meghatározza az elmúlt évtizedeket jellemző állami hatáskörök és feladatok átalakulásának kevésbé átlátható és alapvetően ciklikus mozgása, amelyben a periferikus, erőforráshiányos települések alapvetően vesztes helyzetbe kerültek. Erre a társadalmi-gazdasági helyzetre adott választ stratégiai, közösségi tervezési és megvalósítási szinten is a Magyar Máltai Szeretetszolgálat komplex tevékenységéhez kapcsolódó – azóta kormányprogrammá vált – Felzárkózó települések (FETE) program (Kovács, 2021).

A közösségépítés, a professzionális segítség/támogatás (a gondoskodástól a diplomás kompetenciákkal rendelkező szociális munkásig) nagyon fontos fejlesztőmunka, hiszen egyszerre segíti a családokat és a közösségeket, így a település számára nyújt esélyteremtő lehetőségeket.

Ez a munka lényegében az elzártságot és annak érzését csökkenti. Az elzártságból, a zsáktelepülés elhelyezkedéséből adódó lakossági reakciók, megküzdési stratégiák nem hatékonyak és nem is tarthatók fenn, ha egyéni szinten kell megvívni a küzdelmeket a mindennapokban. Idesorolhatjuk az életmódhoz kapcsolódó rugalmas eljutást a társadalmi mobilitást támogató intézményekhez, az elsődleges munkaerőpiaci foglalkoztatási lehetőségekhez, illetve a nagyobb kereskedelmi és humánszolgáltató intézményekhez.

Az egyéni stratégiák ugyan felmutathatnak sikeres életutakat, de ha a település közösségének többsége nem tud csatlakozni ehhez, akkor a közösségben erősödhet a kognitív disszonancia érzése, ami újra leszakadáshoz, a periférián maradáshoz és így végső soron területi-társadalmi egyenlőtlenséghez vezet.

A felzárkózás szociológiájának fontos kérdése az, amit Szűcs Jenő (1981) korszakos munkája, a *Vázlat Európa három történeti régiójáról* című írás alapján fogalmazhatunk meg. Itt nem is feltétlenül a változtatások mikéntje a kérdés, hanem az, hogy zárt(abb) vagy nyitott(abb) társadalomban valósulnak-e meg. Az egyéni élethelyzetek azonban a kockázati társadalom világában individualizálódnak. Vagyis ugyanazon társadalmi szereplők, amelyek a felzárkózási folyamatot támogatják, elősegítik, szabványosodást is teremtenek a társadalmi alrendszerek terén, de itt közös jellemző az, hogy a felzárkózás során létrejövő új egyéni élethelyzetek (munkaerő)piacfüggők (Beck, 2003: 237).

Ennek a komplex munkának a kulcsszavai egyfelől a közösségi reaktiváció és a tervezés, a térségi programban való együttműködés és a kiszámíthatóság, másfelől pedig az „alulról is nyitott jóléti erkély”. Ez a szókép tulajdonképpen olyan visszacsatolási mechanizmust jelent, amelyben az urbánus középosztály tagjai (akik a felzárkózás szakpolitikai irányítói) elfogadják a periféria érdekérvényesítő csoportjainak területi-társadalmi kiegyenlítődést célzó térségspecifikus javaslatait (Szarvák, 2018).

A középosztály tagjai lehetnek a „lokálisan integráltak” 5 százalékos csoportja a magyar társadalom szerkezetében. Körükben a legmagasabb a kisebb településeken élők aránya (76%), átlag feletti arányban jellemző a felsőfokú végzettség és a diplomás apa a családban, illetve a legmagasabb a (bevallott) havi nettó bevételük. A lokálisan integráltak 7 százaléka roma. Széles kapcsolati hálóval rendelkeznek, mind a nexusdiverzitást, mind a bizalmas kapcsolatok számát tekintve (Gerő et al., 2020: 72).

Ha a periféria térségeiben a társadalmi-gazdasági ágensekhez való hozzáférés nem intézményesül, a fejlődés/fejlesztés több ponton elakadhat, lelassulhat, aránytalanná válhat, a kívánt prioritások felé haladás helyett a társadalmi-gazdasági polarizáció növekedése s így a tradicionális, örökölt problémák továbbgörgetése valószínű (Szarvák, 2022).

A már idézett kutatás (Gerő et al., 2020: 77) azt emeli ki, hogy a magyar társadalom közel harmadában egyetlen integrációs mechanizmus sem működik (normaszegő dezintegráltak: 20 százalék, kirekesztett alulintegráltak: 8 százalék). Inkább a dezintegrációs mechanizmus működése rögzíthető ezekben a társadalmi csoportokban. Alacsony a kapcsolati háló, az iskolai végzettség, a munkaerőpiaci és civil szervezeti jelenlét szintje, relatíve magas viszont a normaszegéssel kapcsolatos elfogadás értéke. A két csoport tagjainak 19 százaléka roma. Zömmel kisebb városokban és községekben élnek, de a kirekesztett alulintegráltak negyede fővárosi. Rendkívül magas körükben a kirekesztettség érzése.

ÁTMENETI TEREK: EGY DINAMIKUS SZEGREGÁTUMFOGALOM FELÉ

Az ország életében mindig voltak fölérendelt célok (Csepeli, 2003). Most ez a periférikus térségek (el)zártságának a csökkentése. Hiszen így újra aktívnak számolhatunk el már partvonalra került gazdasági-társadalmi erőforrásokat. Állításunkat a regionalista Nemes Nagy József is alátámasztja, szerinte ugyanis a centrum-periféria viszony

nem statikus; a perifériák függése és autonómiája dinamikusan változhat (Nemes Nagy, 1996). Ehhez viszont a narratíváinkat, fogalmi rendszereinket, szakpolitikai kereteinket is módosítanunk kell.

Fontos, hogy a diagnóziscélú településbejárás csak akkor működhet valóban eredményesen, ha az általános standardok (például az emberhez méltó lakhatás minimális feltételei) mérhetővé tétele mellett figyelembe vesszük a gazdasági-társadalmi térszerkezetben – éppen a centrum-periféria viszonyrendszer révén is – szignifikánsan jelentkező különbségek hatását.

Vagyis bár a komfort nélküli lakás mindenhol azonos kategóriát jelent, a településen belüli megítélése (a helyiek mentális térképe, szubjektív kirekesztettségérzete alapján) jelentősen függ attól, hogy kuriózumként jelenik-e meg, vagy éppen az átlagot képviseli.

Fontos kiemelnünk, hogy a szegregátum kifejezést így tágabb értelemben használhatjuk, nem csak a KSH módszertana alapján kijelölhető, munkaerőpiaci és alacsony iskolai végzettség szerinti megközelítéssel (és nem etnikai elkülönítéssel) létrejött szegény, társadalmi kiilleszkedést mutató területeket értve rajta.

A fenti tartalmi keret biztosítja azt, hogy a szegregátumok világát is átmeneti tereknek tekintsük. Olyan társadalmi és térbeli pufferezónának (mezoszintnek), amelyben folyamatos kapcsolódási lehetőség adódik az intézmények és a segítő, humánszakemberek jelenlétéhez és munkájához.

A szűkös erőforrások miatt mindez persze azt is jelenti, hogy a fenti modellt csak akkor tudjuk megvalósítani, ha a felzárkózási programok nem településszintűek lesznek, hanem a szubszidiaritás elvét a területi-igazgatási hierarchiában feljebb, de a járásnál alacsonyabb szintre emeljük, és településpárokban, települési tengelyekben, mikrotérségekben, felzárkózási (fejlesztési) klaszterekben gondolkodunk.

ZÁRÓGONDOLATOK

Az összegzésben szólnunk kell a falufórumról mint a projekt elindításának, társadalmatisításának egyik legfőbb eszközéről. A megbeszélések jól tükrözték az egyéni élethelyzetek bizonytalanságait, a lehetséges települési, közösségi kockázatokat. Tulajdonképpen minden résztvevő a kapaszkodót (másként fogalmazva a közös bizalmi hálót) kereste.

A főbb konfliktuspontokat az jelentette, hogy a falu központi részén lakók saját igényeik kielégítésére igénybe veszik a külterület munkaképes lakóinak szolgálatait. De ez saját (szabad) akaratot jelent a faluban lakók részéről, és nem annak elfogadását, hogy egy támogatott lakhatási projekttel megszüntetik az évtizedes társadalmi status quót.

A fórum dinamikája jól jelezte, hogy a helyi hatalommal való párbeszéd milyen előnyöket jelent mindenkinek. De azt is mutatja, hogy az egyeztetés elmaradása, a társadalmi (partneri) párbeszéd hiánya súlyos cselekvési blokkokhoz, közös tehetetlenségi állapothoz vezet.

Jelen tanulmány következtetései közül azt kell kiemelnünk, hogy a felzárkózási programok kialakítása és végrehajtása során teret kell engedni a települési (mikrotérségi,

járás) inkluzivitásnak, a befogadó társadalompolitikai gyakorlatnak. A felzárkózáspolitikának mint szakpolitikának a helyi megvalósítását célszerű a településnél nagyobb igazgatási szinten véghez vinni.

Az átmeneti terekben (zárt-kertekben, külterületi/belterületi szegregátumokban) a családok/egyének a társadalmi szerkezetben alacsony pozíciót töltenek be, amelyeknek fejlesztése a bourdieu-i tőketípusok együttes megerősítésével történhet hatékonyan. Ez a munka azonban nem szabványosítható, nem egységesíthető; a település és a (mikro)tértség közösségének együtt kell formálódnia.

Fontos hangsúlyoznunk, hogy a lakhatási minőségben történő előrelépés a felzárkózási programokkal támogatott mobilitás fizikai bázisa lehet. Ehhez azonban olyan fejlesztéspolitikai gyakorlat kell, amely az átmeneti tereknek a településekhez kapcsolódó fogalmát, az abban rejlő vonzó és taszító dinamikát definiálja. Láttuk, hogy az átmeneti terekben (zártkertekben, külterületi/belterületi szegregátumokban) a családok/egyének a társadalmi szerkezetben alacsony pozíciót töltenek be. E pozíciók fejlesztése a bourdieu-i tőketípusok együttes megerősítésével történhet hatékonyan. Ez a munka azonban nem szabványosítható, nem egységesíthető. A település és a (mikro)tértség közösségének együtt kell formálódnia.

A periferikus vidékekre jellemző tanult tehetlenségéből (L. Ritók, 2024) viszont az következik, hogy ezt a felzárkózási folyamatot a helyi hatalmi

és érdekviszonyoktól független szakmának kell vezetnie. E munka az európai uniós fejlesztéseket kialakító és menedzselő projektosztály (Kovách, 2012) feladata lehet, a munka jellege pedig a periferikus élethelyzetek csökkenését eredményezheti.

Ábrajegyzék

1. táblázat: A szociális háló – szakmák ismertsége (%) a településen (n = 101). Saját kutatás.
2. táblázat: Közösségi közlekedési térkapcsolatok, 2021. Balcsók István geográfus, egyetemi adjunktus szerkesztése.

Felhasznált irodalom

- ALABÁN PÉTER (2018): A társadalmi dezintegráció társadalomtörténeti összefüggései Ózdon és környékén a rendszerváltozás után (PhD-értekezés, Eger, Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Intézet), https://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/62/1/Alab%C3%A1n_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf (letöltve: 2025. 06. 01.).
- ANDOR MIHÁLY (1989): *A néma népszavazás*, Budapest, Vita.
- BECK, ULRICH (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*, Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.
- BELUSZKY PÁL (1982): Egy alig ismert településszerkezeti elem, a kertség, *Földrajzi Értesítő*, 32 (2–3), 325–328.
- CSEPELI GYÖRGY (2003): *Emberek vetése. A XXI. század szociálpszichológiai kihívásai*, Budapest, Jósöveg – Hiánypótló.
- DITZENDY ARISZTID, IFJ. (2024): A társadalmi szegregációs mechanizmusok térbeli rendeződése, *Máltai Tanulmányok*, 6 (1), 145–153. DOI: <https://doi.org/10.56699/MT.2024.1.9>
- FARKASNÉ GASPARICS EMESE – SZÁMADÓ RÓZA (2021): A településmenedzsment átalakítása a működési keretek tükrében, *Polgári Szemle*, 11 (1–3), https://polgariszemle.hu/images/content/pdf/psz_2015._1-3.szam_14.pdf (letöltve: 2025. 08. 02.).
- FERGE ZSUZSA (2012): Prekariátus és Magyarország, *Fordulat*, 19, 116–126, http://fordulat.net/pdf/19/F19_Ferge-interju.pdf (letöltve: 2025. 07. 27.).
- GERŐ MÁRTON – HAJDÚ GÁBOR – KOVÁCH IMRE – KRISTÓF LUCA – SZABÓ ANDREA (2020): A magyar társadalom integrációja 2015, 2018, in KOVÁCH IMRE (szerk.): *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*, Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, 59–88.
- KITZINGER DÁVID (2000): A morális pánik elmélete, *Replika*, 40, 23–48, <https://www.replika.hu/replika/40-02> (letöltve: 2025. 08. 02.).

- KOVÁCH IMRE (2012): *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*, Budapest, Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- KOVÁCS KATALIN (2021): „Amellett, hogy ez a személyes hitem, beágyazottságom, ami megtart, meg visz előre, hiszek abban, hogy van értelme a munkánknak”. Interjú Németh Nándorral, *Tér és Társadalom*, 35 (4), 22–32. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.35.4.3400>
- KULCSÁR LÁSZLÓ (2009): Társadalmi zárványok vagy zárványtársadalmak, *Területi Statisztika*, (1), 120–124.
- L. RITÓK NÓRA (2024): Hol a felelősség?, *Élet és Irodalom*, 68 (15), <https://www.es.hu/cikk/2024-04-12/l-ritok-nora/hol-a-felelosseg.html> (letöltve: 2025. 06. 01.).
- LIESZKOVSZKY JÓZSEF PÁL (2018): A közlekedési eredetű kirekesztettség által érintett társadalmi csoportok vizsgálata a hátrányos helyzetű vidéki térségekben, in MUNKÁCSY ANDRÁS–JÁSZBERÉNYI MELINDA (szerk.): *Utazás a tudományban. Konferencia a 70 éves Pálfalvi József tiszteletére*, Budapesti Corvinus Egyetem, 90–98, http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/3782/1/UaT2018_kotet_vegleges.pdf (letöltve: 2024. 09. 30.).
- MEZŐ BARNA (2014): *Párhuzamos társadalmak. Szegregációs és integrációs folyamatok Hajdúböszörményben. Végzett doktoranduszok értekezései a regionális tudományok köréből I.*, Hajdúböszörmény–Bodaszló, Bodaszlóért Egyesület.
- NEMES NAGY JÓZSEF (1996): Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben, *Földrajzi Közlemények*, 120 (1), 31–48.
- SZARVÁK TIBOR (2018): Cigánytelep nyolctól négyig és tovább. Interjúalanyunk Kiss Dávid, *MaHolnap – Társadalmi Felzárkózási Szemle*, (1), 13–14, https://tamogatottfejlesztések.szgyf.gov.hu/2014-20/phocadownload/EFOP161/szakmai_magazin_2019_01_04.pdf (letöltve: 2025. 05. 20.).
- SZARVÁK TIBOR (2022): *Adalékok a társadalmi felzárkózás szociológiájának értelmezéséhez*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SZÜCS JENŐ (1981): Vázlat Európa három történeti régiójáról, *Történelmi Szemle*, 24 (3), 313–359, https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1981_3/szucs.pdf (letöltve: 2024. 09. 30.).
- TINER TIBOR (1983): Borsod-Abaúj-Zemplén megye falvainak személyközlekedési helyzete és fejlesztési lehetőségei, *Földrajzi Értesítő*, 32 (2), 217–239, http://real-j.mtak.hu/5013/1/FoldrajziErtesito_1983.pdf (letöltve: 2024. 09. 30.).
- TÓTH-ÁDÁM ÉVA (2025): A külterületen élő lakosság életminőségének változása, támogatott lakhatás segítségével. Egy szegregátum felszámolásának lehetséges következményei (szakdolgozat, Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola).

- VERCSEG ILONA (2020): *Közösség és részvétel. A közösségfejlesztés és a közösségi munka gyakorlatának elmélete*, https://tatk.elte.hu/dstore/document/1564/Vercseg_K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9g%20%C3%A9s%20r%C3%A9szv%C3%A9tel.pdf (letöltve: 2025. 06. 01.).
- VIGVÁRI ANDRÁS (2023): *Zártkert-Magyarország. Átmeneti terek a nagyvárosok peremén*, Budapest, Napvilág.

Transitional Spaces, Segregated Spaces

Social Consequences of the Elimination
of Outlying Areas

ABSTRACT

In social inclusion programmes, complexity is defined in the calls for proposals and narratives as a combination of problems. The question could be asked as to what came first. Here we can highlight a number of factors, from the geographical isolation of the settlement to social exclusion, housing exclusion, and possible economic development solutions.

Our view is that complex problems imply different target and implementation processes and social dynamics, where local communities need to be given varying inclusion periods in order for the catching-up processes to result in an effective mobility pathway.

This is why, in our study, we use the concept of transitional spaces as a kind of social buffer, and why we believe that the responsibility for social catching-up cannot be shifted to small settlement actors alone. Rather, a meso-level must be created, which can offer an opportunity for a catching-up settlement cluster to operate effectively.

KEYWORDS: transitional spaces, segregated spaces, periphery, suburbs, shantytowns, social progression

SZARVÁK TIBOR | Egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet), elemző (Magyar Máltai Szeretetszolgálat Modellprogramok, Monitoring és Értékelési Munkacsoport)